

Sosyalist «Deneme» Yazmak

Son yılların Türk edebiyatında «deneme» türü sanki sönükleşti. Hiç yazılmıyor değil, ama eskisi gibi etkili olmuyor bugün. Okurun ilgisi başka alanlara kayıyor şimdilerde. Yurt dışına baktığımızda, orada da denemenin herhangi bir parlaklık taşımadığını görüyoruz. Zaman zaman bazı sanat türlerinin «öldüğü» söylenir. Örneğin, sinema çıkınca tiyatro ölmüştür ya da roman ölmüştür. Hattâ, televizyonun da sinemayı öldürdüğü sık sık söyleniyor. Deneme de bu *ölen* türler arasında mı dersiniz?

Bir bakıma öyle gibi. Çeşitli nedenlerle, yetersiz kalıyor bugün deneme. Bu «çeşitli nedenler» bizde ve Batı'da farklıdır sanıyorum. Aynı tarihî gelişme çizgilerinin sonucu olarak, farklıdır. Bilindiği gibi bu türün mucidi ve ustası, on altıncı yüzyılın büyük Fransız yazarı Montaigne'dir. Denemenin o günün koşullarında, o biçimde çıkışına şöyle bir göz atmak, bu türün bugün niye ölgünleştiğini biraz açıklar belki.

Montaigne Avrupa'da Rönesans'la ortaya çıkan, Rönesans'ın getirdiği yeni bir hayat anlayışını ve dünya görüşünü temsil eden bir yazardı. Rönesans dediğimiz olay ise, büyük toplumsal değişimlerin, yeni büyük yönelişlerin kültürel-ideolojik uzantısı, parçasıydı. Yani yeni bir sınıf doğuyordu; bu sınıfı henüz siyasî iktidarını kurmamıştı ama, hayatın bütününü değiştirecek bir potansiyele sahipti. Yeni değerler getiriyordu bu sınıf. Eski hayat anlayışını değiştiriyordu. Bir yeni bilim kuruyordu.

Bütün bunların sonucunda yeni bir insan oluşmuştu. Montaigne, bu yeni insanın, ilk olgunlaşmış örneklerinden biriydi. Eski kültürü derinlemesine bilen bir insandı; yeniyi kavlıyor ve savunmasını üstleniyordu. Böylece Montaigne yeni kurulmakta olan toplumun kültürünün oluşmasına önemli ölçüde katkılarda bulundu. Ondan daha genç olan Francis Bacon da İngiltere'nin önemli «denemeci»sidir. Ama Bacon, Montaigne'e oranla çok daha *bilimsel*'dir. O, sözkonusu yeni hayatın fikrî düzeyde haklı gösterilmesi ve olumlanması görevini omuzlamış gibidir. Montaigne'de ise önemli olan *bireydir*. Yeni dünyanın yeni bireyinin, içinde varolduğu ahlâki-manevî bütünleşmesini, kendi kişisel hayatını merkez alarak anlatır ve sağlar. Bu yeni dünyadaki yeni bireyin, ölüm karşısında tavrı ne olacaktır? Yalan konusunda, korku konusunda, sevgi konusunda nasıl bir tutum takınacaktır? Yani hayatın her alanında birey kendini nasıl dile getirecek, kendini nasıl gerçekleştirecektir?

Böylece Montaigne, Batı dünyasına yüzyıllar-

ca egemen olacak, Batı dünyasının egemenliğini yayabildiği yerlerde de görülmemesi imkânsız izler bırakmış bir büyük ideolojinin ilk sözcülerinden biri olur. Burjuvazinin bireycilik anlayışdır bu. Montaigne bu anlayışın, bu dünya görüşünün bütününü kucaklayamazdı elbette. Ama bir yazarın, yaşadığı hayat kesiti içinde başa çıkabileceği en geniş yaşantı alanını keşfetmiş, çağının insan aklı için anlaşılır kılmıştır Montaigne. Burada ilginç ve önemli bir nokta var. Montaigne, bütün bu geniş alanı anlayabilmek ve anlatabilmek için tek bir ölçüt kullanıyor, tek bir yöntem izliyor: kendini anlamak ve anlatmak. Bu, tarihte pek seyrek raslanabilen, ender dönemlerde gerçekleştirilen bir uyum, bir «tekabül» durumudur. Bir insanın, yalnız kendini anlatarak, bütün bir dönemi ve onun da ilerisinin önemli bir kesimini anlatabilmesi, gerçekten olağüstü bir şey.

Gene de, bazı ihtiyat payları bırakmak gerek. Montaigne'de aykırılıklar, gariplikler, güdüklükler hiç yok mu? Olmalı mutlaka; eserlerini *bu* açıdan değerlendirmeye yönelik bir araştırma herhalde bu tipten birçok özelliği de sergiler. Ama daha uzun-vadeli bir perspektifte bakıldığında, şaşılacak bir uyum görüyoruz. İkinci bir noktada da şu olabilir. Montaigne elbette ki çağdaşı, veya kendinden sonra yaşayan herkesi her yanıyla temsil etmez. Ama bütün bu insanların Montaigne'e baktıklarında kendilerini görür gibi olmalarına yol açacak pek çok özellik vardır gene de.

Batı'da deneme türünün gitgide cılızlaşması da belki şu şimdikiye kadar söylenenlerden çıkarılabilecek bir vargı ile açıklanabilir. Bireyci dünya görüşünün maddî temelleri bugün tamamen çökmemişse de, çöküşle sonuçlanması zorunlu bir sarsıntı dönemine girmiştir. İktisadî ve politik buhranların bilinçliliğe yansıyan sonuçları, Batı toplumlarında uyumlu birey bırakmamıştır. Montaigne'in genel temsilci karakterini yenileyecek bir temsilci bireyin varolması artık imkânsızdır. Üstelik, tarihi gelişmenin doğrultusu yönünde olumlu bir bireysellik imkânı da kalmamıştır. Batı'da birey, artık anti-bireydir; karşıdır, neye ve niçin olduğu bulanık kalsa da, «karşı» oluşu kesindir. Ayrıca, bunun doğal bir sonucu olarak, güdük, dertli, huysuz ve mutsuzdur. Bu ortamda deneme, bir anlaşma vasatı olmaktan çıkmıştır. Kim kime, neyi anlatacak. Anlatılacak şey, anlatmanın imkânsızlığı. Bu da tabii deneme gibi bir türü değil, uyumsuzluğu kendi içinde sergileyebilecek bir roman yapısını (varoluşçu roman, anti-roman, yeni roman, hepsi bir bakıma bu aynı

arayışın sonuçları) ya da buna benzer bir başka sanat dalının vasatını gerektiriyor.

Şimdi gelelim Türkiye'ye. Kapitalizm ve onun ideolojik üstyapısı olan bireycilik bizde çok farklı oluştu ve gelişti tabii. Ama, «Cumhuriyet kültürü»nün oluşturulduğu yıllarda denemenin önemli bir edebî tür olması ilginçtir. Önde gelen, özgün ürünler veren iki ad sayılabilir: Nurullah Ataç ve Sabahattin Eyüboğlu. Ama aşağı yukarı onlar gibi yazar daha pek çok kişi vardır bu dönemde. Öyle ki, başka türlü yazılması gereken türler, örneğin edebiyat eleştirileri, fikrî yazılar, bilimsel incelemeler de bu dönem boyunca deneme üslubu ve tonunun etkisini taşımışlardır.

Özellikle Ataç, Türk edebiyatında önemli bir ad; bir dönüm noktası. Ve, edebiyatın, toplumsal hayatın genelini etkileyebildiği ölçüde, toplumsal hayatımızda önemli bir temsilci. Enerjik, kavgacı, dava sahibi bir insan Ataç. Bir veya birden fazla toplumsal davaya sarılıyor, ama alabileceğine kişisel. Düşüncelerini oluşturma biçimi de, düşüncelerini eyleme dökme konusunda davranış biçimi de tamamen bireyci. Ama o da pek çok şeyleri temsil ediyor, kendi bireyliğini aşan birçok davanın sözcüsü olabiliyor. En önemlisi, o da, bir ölçüde, düşüncelerinin dışında, edebiyatımızda yarattığı üslubun ötesinde, bir insan tipini, kendisinin temsilcisi olduğu bir tipi toplumsal hayatımıza yerleştiriyor. Savunduğu dil anlayışıyla, kurmaya çalıştığı yeni beğeni anlayışıyla, yerleştirmeye çalıştığı bize göre yeni ahlâki tutum ve değerlerle, içinde yer aldığı tarihi sürecin kültürel uzantısında hem kurucu, hem temsilci olarak bir işlevi yerine getiriyor. Ataç'ın bu çabasında bugün en fazla sahip çıkılması gereken, ama temsilcilik özelliğinin de belki en zayıf kaldığı, demokratik tutumudur. Bu temsilciliği zayıf kalıyor, çünkü Cumhuriyet aydını demokrat değil. Batı'da olduğu gibi, burjuva demokratik devrimi süreci içinde değil, anti-demokratik burjuva devrimi sürecinde yetişmiş çünkü. Bu yüzden Ataç'ın demokratik tavrı daha da değerli.

Montaigne'de bulduğumuz temsilci karakter, Ataç'da aynı boyutlara ulaşmaz. Öte yandan, Ataç'ın süresi de daha kısadır. Montaigne'in yaşadığı çağdan, radikal olarak yeni bir dünya görüşünün ortaya çıkışına kadar çok zaman geçti. Ataç ise gecikmiş bir burjuva devriminin yarattığı bir aydın olduğu için, antitezi, dünya çapında, kendinden önce vardı. Bu nedenle Ataç, bir temsilci olduğu oranda, bir çelişkiler yansıtıcısıdır da. Çünkü o, Batı burjuva dünyasının kendi çerçevesi içindeki en ileri fikirleri severek yetişmişti. Bunları kendi ortamında bulamıyordu. Genel geçer bir şekilde Osmanlılık diye özetlediği bütün bir sistemle, bir Don Kişot gibi görünme pahasına da olsa, savaşmaya hazırdı. Ama yandaşı olması gerekenlerin cilâlarının altında aynı Osmanlı yapısını görünce umutsuzluğa kapılıyordu.

Gene de, deneme türünün taşıyıcısı olabileceği bir fikir alış veriş, bir yeni ortak kültür oluş-

turma çabası, Ataç zamanında mümkündü. Şimdi öyle görünmüyor.

Bir kere, yeni dünya görüşü kültürel düzeyde baskın. Ötekiler, buna karşı oluşlarıyla belirleniyorlar. O zaman da bir yazarın asgarî temeli olan demokratik tavrından uzaklaşıyorlar. Yeternek gericilikle uzlaşmıyor. Gericilik bir kere yerleştikten sonra, deneme mi yazmış, şiir mi yazmış, önemli değil. Çünkü zaten yazılanın insanî bir değeri kalmıyor.

Sosyalizm, Türkiye'de deneme türüne yüz vermedi. Çünkü onun oluşma koşullarına uygun değildi bu. Polemik ve inceleme son dönemde ön plana çıktı. İnceleme, bireysel ses tonundan yapısı gereği uzaktı; polemik ise, bireysel bir yanı olsa bile, ancak bireysel bir öfkeyi ileten, başka duygulara ve tavırlara yer bırakmayan bir tür.

Sosyalist düzenin üstyapısı bireyci olamaya çağı için, bireyin kendini anlattığı deneme türünün de sosyalizmle bağdaşamayacağı düşünülebilir. Ben bu fikirde değilim. Denemenin değişik bir biçimi sosyalist dünya görüşüyle de yazılabilir, hattâ yazılmasında fayda vardır diyorum.

Çünkü sosyalizm de yeni bir dünyanın yaratılması demek. Bunun iktisadî var, politikası var, teorisi, ideolojisi de var. Ama önemli bir sorun da, bu iktisadî düzen ve politik ortamda (ya da daha oraya geçilmezden önce) genel çizgileri bu teoriye göre çizilmiş bir geniş hayat içerisinde, gündelik hayatı yaşama konusu. Montaigne'in konuları gene geçerli: ölüm, sevgi, kahramanlık, korku, arkadaşlık v.b. Yani, genel teorik doğrularla gündelik yaşamın gerekleri arasındaki bağlantıların kurulması deneme türünün yeni bir biçimde canlandırılmasıyla sağlanabilir.

Özellikle Türkiye'de böyle bir şey yararlı olur gibi geliyor bana. Çünkü biz Türkiye'li sosyalistler, nedense, konuşmaktan çok kavga etmeye alışkınız. Bunun çeşitli nedenleri var; örneğin burjuvaziye karşı tavizsiz olma gereği, daha sonra konuşmanın erdemine inancımız, tam oturmamış bir devrimci kişiliğiyle birleştiğinde, kendi aramızda da gereksiz yere haşin, kırıncı bir davranış biçimi yaratıyor. Ayrıca, sosyalizm Türkiye'de henüz oldukça genç sayılır. Kendisi de, temsilcileri de genç. Dolayısıyla, zamanla gelecek pekişecek, yerine oturacak pek çok şey şimdilik soyut veya olgunlaşmamış. Devrimci yiğit olmalı, örneğin, bu bir doğru. Ama yiğitlik nedir aslında, hangi koşullarda nasıl biçimlenir, bunlar yeterli deneylerden, yaşantılardan geçerek kesinleşmemiş.

Bir sosyalist genellikle bilinçlenmeye başlar başlamaz «küçük burjuva alışkanlıkları» dediğimiz birtakım şeylerden «arınma» çabasına giriyor. Ama çokluk soyut kavramlar ekseninde bu çaba. Bir adam, bakıyorsunuz, «özeleştiril yapmalıyız» diye ter ter tepiniyor; «haydi yapalım» diyorsunuz, bu sefer kendisine hiç toz kondur-

Aslında bunlar hepsi, sözünü ettiğim «sos-

yalist deneme»nin konuları. Onun için şimdilik girmeyelim bu ayrıntılara. Daha çok genel özelliği üzerinde duralım.

Sosyalist denemenin, Montaigne tarzına göre bir önemli farkı olur; sosyalist hayat tarzının, burjuva hayat tarzından farklı yanlarından biriyle ilgili. Burada yöntem ve ölçüt insanın kendisi, kendi bireyselliği olmaz artık. «Ben böyleyim,» ya da «ben böyle düşünüyorum» denmez. Başvuracağımız kaynak, «ben» değil, genel teoridir, ya da ustaların, büyük sosyalistlerin hayatları, pratikleridir. Ama deneme, teoriden başlayarak, «ben» değil de «biz» demek gereken devrimci bireylerin gündelik yaşama sorunlarına yönelir.

Bu, öyle sanıyorum ki, şimdiye kadar alışkın olmadığımız bir konuşma tonunu getirebilir. Teo-

rik yazı çerçevesine girmeyen konular, genellikle yazıya da geçmiyor. Konuşurken hepimiz bunların sözünü ediyoruz, ama yazmıyoruz. Oysa, «teorik» olmasa da yazılmayı hak edecek önemde konular bunlar. Şu içinde bulunduğumuz dönemde özellikle önemli sanıyorum. Çünkü geçirdiğimiz 12 Mart dönemi, soyut devrimciliği kendi sınırlarına vardırdı ve kendi uçurumuyla yüz yüze getirdi. Bunu izlemesi gereken iç-hesaplaşma yalnız teorik düzeyde kalmaz. Falanca fikir yanlış olduğu için çıkmaza götürdü. Ama onu benimseyenler için benimsediler, niçin o şekilde savundular. Niçin insanlar hâlâ kelebek misali görüşten görüşe uçup konuyor? Bunları da ciddiye tartışmamız gerekir sanıyorum. İşte deneme türü, yenileştirildiğinde, bu tartışmanın elverişli aracı olabilir. ■

Öncü Kitabevi

- İSYANCI (Komün Günlüğü) Marcel Cachin'in önsözü ile : Jules Vallès 25,—
- MARKSİZM-LENİNİZM'İN İDEOLOJİK VE POLİTİK DÜŞMANI MAOİZM «Bilim İşçileri» : 15,—
- KADIN VE MARKSİZM : Marks-Engels-Lenin-Stalin 20,—
- TÜRKİYE'DE İLK SENDİKA SARIKIŞLA'DA 1932 : İbrahim Topçuoğlu 10,—
- ATEŞ «Goncourt Edebiyat Ödülü»: Henri Barbusse 30,—
- BİRİNCİ ENTERNASYONAL : Jacques Duclos 20,— «1971 Lenin Nişanı - Mayıs 1975 Karl Marks Ödülü»
- BABEUF (Hayatı, Eserleri ve Siyasî Savunması): Josette Lèpine 10,—
- İZDÜŞÜMÜ : Balaban 15,—
- AYDINLIK : Henri Barbusse 12,50
- SOVYET ŞAİRLERİ ANTOLOJİSİ -67 Şair- (Beraat etti) 15,—
- SİYASİ DÜŞÜNCE HÜRRİYETİ VE 1961 TÜRK ANAYASASI Bülent Tanör 15,—

ÇIKACAK KİTAPLARIMIZ

- TEKELLER : Jean Pierre Delilez
- KARL MARKS'IN BİYOGRAFİSİ : «Bilim İşçileri»

ÖNCÜ KİTABEVİ Babıralı Caddesi No: 8

Cağaloğlu - İstanbul

26 55 13